

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΣΤΟΝ ΚΑΥΚΑΣΟ ΚΑΙ ΤΗ Ν. ΡΩΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Από τις αρχές ακόμη της 10ετίας του 1990 και καθ' όλη τη δεκαετία αυτή μετά τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων, ποντιακής κατά βάση καταγωγής, εγκατέλειψε τις χώρες αυτές - όπου από πολλούς αιώνες πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή ήταν εγκατεστημένος - και έφτασε στην Ελλάδα, για να συνεχίσει τη ζωή του κάτω από καλύτερες προϋποθέσεις. Όλοι αυτοί οι ελληνικοί πληθυσμοί συσσωρεύθηκαν κυρίως στις παρυφές των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας και αγωνιζόταν, ιδιαίτερα τα πρώτα δύσκολα χρόνια, να κάνουν ένα νέο ξεκίνημα στη χώρα με την οποία τον συνέδεαν ισχυροί πολιτιστικοί δεσμοί. Η έλευση στη χώρα μας ενός πληθυσμιακού μεγέθους της τάξης των 150.000 ανθρώπων ήταν πρωτοφανής και μια σειρά προβλημάτων πρωτόγνωρων για τη χώρα έκαναν την εμφάνισή τους. Η ανυπαρξία μηχανισμού υποδοχής και ένταξης των μεγάλων αυτών πληθυσμιακών μαζών, δημιούργησε μια κατάσταση χάους. Τα σημαντικά οικονομικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα έκαναν την κατάσταση αφόρητη¹.

Ειδικά στον τομέα της εκπαίδευσης οι μαθητές αντιμετώπισαν συγκεκριμένα προβλήματα (γλώσσας, επικοινωνίας, κλπ), τα οποία σε συνδυασμό με τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι οικογένειές τους, υπήρξαν οι κύριοι λόγοι για τους οποίους βρέθηκαν σε αδυναμία ομαλής ένταξής τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρήθηκε, για τους ίδιους λόγους, το φαινόμενο της σχολικής εγκατάλειψης. Ήταν φανερό ότι η είσοδος στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ενός αριθμού μαθητών της τάξης των 30.000 έφερε τριγμούς, που αντιμετωπίστηκαν με ευκαιριακά μέτρα αντισταθμιστικής και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης².

2. ΟΙ ΑΡΧΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Οι πρώτες ομαδικές εγκαταστάσεις Ελλήνων στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου, ως γνωστόν, πραγματοποιήθηκαν κατά την αρχαιότητα και κυρίως κατά το δεύτερο ελληνικό αποικισμό, ενώ οι νεότερες έρευνες δείχνουν ότι ένας αριθμός από αυτούς εγκαταστάθηκε στην περιοχή πριν τον 8^ο αιώνα π.χ. Η παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή αυτή κατά την αρχαιότητα ανατακτάται και στην ελληνική μυθολογία. Μερικοί από τους γοητευτικότερους ελληνικούς μύθους (του Προμηθέα, του Φρίξου και της Έλλης, της αργοναυτικής εκστρατείας, της Μήδειας και του χρυσόμαλλου δέρατος, κλπ) συνδέονται με την πανάρχαια παρουσία των Ελλήνων εκεί³.

Πρώτη ελληνική αποικία στη νότια ακτή του Ευξείνου (της Μιλήτου) ήταν η Σινώπη, η οποία στη συνέχεια προχώρησε στην ίδρυση μιας σειράς νέων αποικιών. Τον 6^ο αιώνα μόνο η Μίλητος είχε στις ακτές του Ευξείνου, της κλειστής αυτής και αφιλόξενης (άξενης) θάλασσας, 75 συνολικά αποικίες. Οι ανασκαφές, σε συνδυασμό

1. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ (2001) του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών με θέμα: «Προβλήματα εκπαίδευσης στην Ελλάδα των νεοπροσφύγων Ποντίων μαθητών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης» Αθήνα, Πορίσματα, σελ. 206.

² Ο.Π., Π σελ. 206

³ ΛΑΜΨΙΔΗΣ ΟΔ. (1996) *Ο Πόντος στην αρχαιότητα* Περιοδικό «7 ΗΜΕΡΕΣ» ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ Αθήνα, τόμος Ι', σελ. 5.

με τις πλούσιες σε στοιχεία κλασικές ελληνικές πηγές, μας παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση των νέων αυτών αστικών χώρων, στους οποίους μεταφέρθηκε ο ελληνικός τρόπος ζωής και γενικά η ελληνική ιδεολογία⁴.

Είναι φανερό λοιπόν ότι οι Έλληνες εμφανίστηκαν στη περιοχή από τη μακρινή αρχαιότητα. Είναι χαρακτηριστικό ένα γεγονός, που το διηγήθηκε ο πρώην Δήμαρχος της Μόσχας (την εποχή της περестρόικα) Γαβριήλ Ποπόφ. Κάποτε ένας Ρώσος συνάδελφός του Πανεπιστημιακός εξεπλάγη όταν έλαβε τη απάντησή του Ποπόφ στο ερώτημά του πού γεννήθηκε αυτός και οι πρόγονοί του: « Εμείς, συνάδελφε, ήρθαμε 5 αιώνες πριν έλθετε εσείς οι Ρώσοι στον Εύξεινο Πόντο»⁵.

Σ' αυτό τον ελληνισμό στηρίχθηκε η ανάπτυξη και εξέλιξη των ελληνικών πόλεων κατά τη βυζαντινή, αλλά και τη μετέπειτα οθωμανική περίοδο. Γεγονός που υπήρξε καταλυτικό στην πορεία των δύο λαών (Ρώσων και Ελλήνων) ήταν ο εκχριστιανισμός των Ρώσων. Μέσω της ορθοδοξίας διατηρήθηκαν ισχυροί οι δεσμοί της Ρωσίας με το Βυζάντιο αλλά και με τους Έλληνες των ρωσικών παραλίων και της ενδοχώρας, που υπήρξαν οι συνεχιστές του αρχαίου αποικιακού ελληνικού πολιτισμού⁶.

2. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.

Εκτός από τις ομαδικές εγκαταστάσεις των αρχαίων Ελλήνων και στη συνέχεια των Βυζαντινών στο βόρειο και ανατολικό Εύξεινο Πόντο, ο Καύκασος, η Γεωργία, η νότια και μεσημβρινή Ρωσία αλλά και οι παραδουνάβιες περιοχές, μετεξελίχθηκαν σ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε καταφύγια των καταπιεζομένων υπόδουλων Ελλήνων. Ένα πρώτο κύμα μετοικεσιών Ελλήνων από τη μητροπολιτική και νησιώτικη Ελλάδα στη περιοχή έχουμε μετά την πτώση του Βυζαντίου στους Οθωμανούς, που γίνονται περισσότερο μαζικές μετά το ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1768-1774. Ένα πολύ μεγαλύτερο κύμα μετοικεσιών αφορά τους Έλληνες του μικρασιατικού χώρου και κυρίως του ευάλωτου γεωγραφικά Πόντου. Οι συνεχείς και αφόρητες πιέσεις των Οθωμανών, κυρίως των τοπικών τιμαριούχων Ντερεμπέδων (Dere Beyler) και ο θρησκευτικός φανατισμός των μουσουλμάνων, σε συνδυασμό με την πολιτική της ανοικτής φιλοξενίας των ρωσικών αρχών, τροφοδότησαν ένα μεγάλο κύμα φυγής των Ελλήνων του Πόντου, που έγινε αιτία να ξαναγεννηθεί στα αρχαιοελληνικά αποικιστικά κέντρα αλλά και σε νεοοικηθέντα ρωσικά εδάφη, ένας νέος ακμαίος ελληνικός πολιτισμός⁷.

Η νεοελληνική διασπορά αρχίζει επίσημα την ιστορική της πορεία το 1453 με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Τότε ένας όχι ευκαταφρόνητος αριθμός Ελλήνων διανοουμένων προτίμησε όχι τη Δύση, αλλά τη Ρωσία ως νέα πατρίδα του, την οποία (Ρωσία) υπηρέτησε με σεβασμό, ενώ παράλληλα συνέβαλε στην ανάπτυξη του ρωσικού πολιτισμού με τα έργα του. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών των Ελλήνων αφομοιώθηκε κατά τέτοιο τρόπο από τη ρωσική κοινωνία, που

⁴ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΝ. (1999) *Συνοπτική ιστορία του ποντιακού ελληνισμού* στο «Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά εγχειρίδια», Πρακτικά Συνεδρίου του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών, Αθήνα, σελ. 99.

⁵ ΦΩΤΙΑΔΗΣ, ο.π., σελ. 98.

⁶ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (1988) *Οι εξισλαμισμοί της Μ. Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου* Θεσσαλονίκη, σελ.241.

-ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ (1967) *Ελληνορωσικά σχέσεις δια μέσου των αιώνων* Αθήνα, σελ. 11.

⁷ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΘ. (1919) *Ο υπόδουλος ελληνισμός της ασιατικής Ελλάδος* Αθήνα, σελ.33

-ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΝ (1991) *Ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης τον 20^ο αιώνα* στο «Ο Ποντιακός ελληνισμός της τέως Σοβιετικής Ένωσης» Θεσ/νίκη, σελ. 20-21.

μόνο τα επώνυμά τους παραπέμπουν μέχρι σήμερα στην καταγωγή τους. Εδώ δεν θα πρέπει να θεωρηθεί υπερβολική η άποψη του πρώην δημάρχου της Μόσχας Γαβριήλ Ποπόφ ότι «στις φλέβες κάθε τρίτου Ρώσου ρέει ελληνικό αίμα»⁸.

Η Άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς 8 χρόνια μετά την Κωνσταντινούπολη (1461), σε συνδυασμό με μια περίοδο βίαιων εξισλαμισμών που εγκαινιάζει, ανοίγει το δρόμο της εξόδου των Ελλήνων Ποντίων προς τη γειτονική και ομόδοξη Ρωσία και ειδικότερα προς τις περιοχές του Καυκάσου, του Αντικαυκάσου και της μεσημβρινής Ρωσίας όχι μόνο της άρχουσας τάξης της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, αλλά και μεγάλων λαϊκών πληθυσμιακών μαζών⁹. Επόμενο κύμα εξόδου των Ελλήνων έχουμε κατά το 1490 προς τον Καύκασο και κυρίως προς της Γεωργία. Ο Γεωργιανός ιστορικός Πλάτων Ιοσσελιάνι αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ήρξαντο μεταναστεύοντες προς την Γεωργίαν υπό την προστασίαν των Ορθοδόξων αυτής βασιλείων». Παρότι δεν διαθέτουμε στοιχεία για τον αριθμό των Ποντίων προσφύγων, πιθανολογούμε όμως ότι ήταν μεγάλος γιατί η γεωργιανή εκκλησία αναγκάστηκε να συγκροτήσει ελληνική επισκοπή για τις λατρευτικές ανάγκες των Ελλήνων με έδρα το Αχταλά, όπου διορίζονταν Έλληνες επίσκοποι. Η επισκοπή αυτή καταργήθηκε το 1827¹⁰.

Κατά τους 16^ο, 17^ο αιώνα έχουμε συνέχιση των μετακινήσεων, που δεν είναι όμως ιδιαίτερα μαζικές, γεγονός που προκύπτει από τις ελάχιστες πηγές που διαθέτουμε γι' αυτές στην ιστοριογραφία της εποχής¹¹.

Η πρώτη ουσιαστικά οργανωμένη μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων σε κοινότητες πραγματοποιήθηκε από τις περιοχές Χαλδίας (νότια της Τραπεζούντας, στην περιοχή Αργυρούπολης) και του Ερζερούμ. Σύμφωνα με τον ιστορικό Κάλφογλου «Παντού απαντώνται Έλληνες ιερείς και αρχιμανδρίται. Εν Τιφλίδι ήδρευον οι αντιπρόσωποι του Παναγίου Τάφου. Σταυροπατέρες έξαρχοι, οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι Ιωακείμ Α' (1481-1502), Θεόληπτος Β' (1585-1586) οι Πατριάρχαι Ιεροσολύμων Παΐσιος, Δοσίθεος, Θεοφάνης, Χρύσανθος και Αθανάσιος και ο Αντιοχαίας Νεόφυτος, επισκέπτονται τον Καύκασο. Εν τη αυλή των ηγεμόνων Γουρίας ζώσιν Έλληνες αρχιμανδρίται και χρησιμεύουν ως σύμβουλοι»¹². Από το πλήθος και τη σπουδαιότητα των πνευματικών ταγών που συχνά επισκεπτόταν την περιοχή, αλλά και το σημαντικό ρόλο που έπαιζαν οι Έλληνες στα τοπικά πράγματα, γίνεται φανερό ότι υπήρχε μεγάλη συγκέντρωση Ελλήνων, οι οποίοι προφανώς είχαν οργανώσει αποτελεσματικά την παρουσία τους και ευημερούσαν. Μαρτυρίες γι' αυτό διαθέτουμε και από τους κώδικες των ιστορικών μονών του Πόντου, που μας πληροφορούν ότι είχαμε συχνές επισκέψεις στον Καύκασο και τη νότια Ρωσία διαφόρων αξιωματούχων της εκκλησίας με την άδεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με στόχο, εκτός των άλλων, να συγκεντρώσουν χρήματα για τις ανάγκες της εκκλησίας¹³.

⁸ ΠΟΠΩΦ ΓΑΒΡΙΗΛ (1990) *Ιστορικές τύχες των Σοβιετικών Ελλήνων* στο περιοδικό «ΡΩΜΑΝΙΑ», τεύχος 2^ο, Θεσσαλονίκη, σελ. 21.

⁹ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ (1870) *Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας* Κωνσταντινούπολις, σελ. 131

-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ ΠΕΡΙΚΛΗΣ (1870) *Οι φυγάδες* Αθήνα, σελ. 127.

¹⁰ ΙΟΣΣΕΛΙΑΝΙ ΠΛΑΤΩΝ (1850) *Ταξιδιωτικές σημειώσεις. Από την Τιφλίδα στο Αχταλά* Τιφλίδα, σελ. 27.

¹¹ ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝ (1919) *Ο άποικος* Βατούμ, σελ. 76.

¹² Ο.π., σελ. 79.

¹³ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΝ. (2001) *Πόντιοι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Ιστορικό πλαίσιο και πορεία μέχρι την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990* στο «Προβλήματα εκπαίδευσης των νεοπροσφύγων Ποντίων μαθητών από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης», Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα, σελ. 28.

Με την έλευση του 18^{ου} αιώνα είχαμε νέες μετοικεσίες ποντιακών ελληνικών πληθυσμών στην περιοχή του Καυκάσου. Τότε χτίστηκε από Έλληνες μεταλλωρύχους το χωριό Μισχανά, στο οποίο υπήρχαν χαλκούχα μεταλλεία¹⁴.

Το 1762 πραγματοποιήθηκε μια μαζική μετανάστευση 800 οικογενειών Ελλήνων Ποντίων μεταλλουργών από την περιοχή της Αργυρούπολης στην επαρχία Αχταλά της Γεωργίας, μετά από πρόσκληση του Γεωργιανού βασιλιά Ηρακλή του 2^{ου}. Κατά το 1795 στο χωριό Αλαβερτί κατοικούσαν ήδη 500 οικογένειες Ελλήνων μεταλλουργών. Εδώ η μετανάστευση έγινε όχι για πολιτικούς, αλλά για οικονομικούς λόγους, δηλαδή για την εξόρυξη και κατεργασία μετάλλων από ειδικούς σ' αυτό το έργο, των οποίων η εργασία συνοδευόταν και από την παραχώρηση σ' αυτούς ειδικών προνομίων¹⁵. Σημαντικό ρεύμα φυγής Ελλήνων του Πόντου προς τη Γεωργία έχουμε καθ' όλο το 18^ο και 19^ο αιώνα, παρά τα προβλήματα που συνεπάγονταν οι συχνές και άγριες επιθέσεις σ' αυτούς Μουσουλμάνων της περιοχής, όπως του Ομάρ Χάν Αβέρσκη (1785) και κυρίως του Αγά Μοχαμέτ Χαν (1796), κατά την οποία 700 Έλληνες σκοτώθηκαν και άλλοι 836 αιχμαλωτίστηκαν¹⁶.

Η ένωση της Γεωργίας με τη Ρωσία το 1801, σε συνδυασμό με την τσαρική πολιτική της αντιπαράθεσης με την οθωμανική αυτοκρατορία, δημιούργησαν προϋποθέσεις νέων εγκαταστάσεων Ελλήνων στη Γεωργία, γεγονός που επιδίωξαν οι τσάροι, με στόχο να εμπλουτίσουν την περιοχή αυτή των ρωσικών συνόρων με χριστιανικούς πληθυσμούς, εχθρικά διακείμενους έναντι των Οθωμανών, στα εδάφη στα οποία μέχρι τότε κατοικούσαν από μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η εγκατάσταση δε από τις οθωμανικές αρχές αυτών των μουσουλμάνων της Ρωσίας στις περιοχές του ανατολικού Πόντου, και το αίσθημα έντονης ανασφάλειας που δημιούργησε στους Έλληνες, αποτέλεσε ένα επί πλέον παράγοντα ενίσχυσης του ρεύματος μετοικεσιών των Ελλήνων του Πόντου κατά το χρονικό διάστημα 1800-1814¹⁷.

Ειδική επιτροπή για την οργάνωση των μετακινήσεων και εγκατάστασης των Ελλήνων του Πόντου στον Καύκασο συγκροτήθηκε με εντολή της κυβέρνησης στην Τυφλίδα το 1810. Το 1813 ιδρύθηκε στην τοποθεσία Τσισνγγαρό χωριό αμιγές ελληνικό από 120 οικογένειες των περιοχών Ερζερούμ και Αργυρούπολης, που ενισχύθηκαν από άλλες 100 οικογένειες το 1822. Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν και τα ελληνικά χωριά Γκομαρέτη, Μαγκκλίση και Τετρισκαρό¹⁸.

Οι περιοχές των νοτιοανατολικών ρωσικών στεπών (και κυρίως των περιφερειών Ανάππα, Γελεντζίκ, Κρασοντάρ, Σταυρούπολης, κλπ) άρχισε να εμπλουτίζεται με ελληνικούς πληθυσμούς από τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Περιλάμβανε εκπατρισμένους Έλληνες του Πόντου αλλά και άλλων μικρασιατικών περιοχών, εκ των οποίων οι περισσότεροι ήταν γεωργοί και ένα μέρος τους έμποροι και βιοτέχνες¹⁹.

Η έκρηξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 αποτέλεσε ένα ακόμη παράγοντα εξόδου των Ελλήνων του Πόντου προς τον Καύκασο και τη νότια Ρωσία για

¹⁴ ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝ *Οι Έλληνες εν Καυκάσω* Ό.π., σελ. 100

¹⁵ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΝ (1991) *Ο ποντιακός ελληνισμός της Μαύρης Θάλασσας* Θεσ/νίκη, σελ.6.

-ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ ΒΑΖΕΛΙΩΤΗΣ (1910) *Οι Έλληνες του Καυκάσου* από την «Εκκλησιαστική Αλήθεια» του Οικουμ. Πατριαρχείου, Κων/πολη, σελ. 250.

¹⁶ ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ Ι. *Οι Έλληνες του Καυκάσου* Ό.π., σελ. 102

-ΑΚΡΙΤΑΣ Π. (1962) *Οι Έλληνες του Καυκάσου* στο περιοδικό «Λαοί του Καυκάσου» Μόσχα, τόμος 2^{ος}, σελ. 422.

¹⁷ ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ (1927) *Ο Πόντος ανά τους αιώνες* Δράμα, σελ. 231.

¹⁸ Αρχείο Πράξεων της Αρχαιολογικής Επιτροπής Καυκάσου (Α.Κ.Α.Κ.) έτους 1870, τόμος 4^{ος}, σελ. 24 και 395 και έτους 1873, τόμος 5^{ος}, σελ. 836.

¹⁹ ΧΑΡΑΤΖΙΔΗΣ ΕΛΕΥΘ. (1996) *Παραδοσιακός πολιτισμός. Ιδιαιτερότητες και γνωρίσματα από τη ζωή των Ελλήνων της Ρωσίας* στο «ο ελληνισμός της Ρωσίας», περιοδικό 7 ΗΜΕΡΕΣ της «Καθημερινής», τόμος Ι', σελ. 135.

αυτονόητους λόγους, μεταξύ των οποίων πρέπει να περιληφθεί και η στέρηση βασικών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων του Πόντου. Η έκρυθμη πολιτική κατάσταση που οφειλόταν και στις εσωτερικές συγκρούσεις της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας με τους τοπικούς τιμαριούχους Ντερεμπέδες, σε συνδυασμό με την καταπίεση των Ελλήνων, δημιούργησε ένα νέο κύμα εξόδου των Ελλήνων του Πόντου, που ίδρυσαν τα χωριά Γκομαρέτι, Μικρό Γκομαρέτι, Ουπναρά, Βαλισπίρι, Κεϊβάν, κλπ²⁰.

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-29, με την προέλαση του ρωσικού στρατού προς το Ερζερούμ και την Αργυρούπολη και τον ενθουσιασμό που προκάλεσε στους τοπικούς ελληνικούς πληθυσμούς αλλά και τη συμφωνία ειρήνης που ακολούθησε με την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από την περιοχή, ανάγκασε ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων (περί τις 42.000) ν' ακολουθήσει τον υποχωρούντα ρωσικό στρατό, για το φόβο αντιποίνων, επειδή φανέρωσε τα αντιτουρκικά του αισθήματα. Η ρωσική κυβέρνηση με απόφασή της, μετά από εισήγηση του στρατηγού Πασκέβιτς, τους εγκατέστησε στην περιοχή της Τσάλκας, όπου ίδρυσαν 27 αμιγή ελληνικά χωριά: Ιμέρα, Μπεστασέν, Μπασκόφ, Λιβιάδ, Καρακόμ, Κιαριάκ, Σάντα, Αχαλίκ, Χαραμπά, Νέο Χαραμπά, Παρμαξίζ, Σιτιάκ, Σαναμέρ, Χαμπίκ, Γκούνια Καλά, Τσισνγγαρό, Γετί Κιλσέ, Τσινίς, Ολιάγκ, Αβρανό, Κιουμπάτ, Ταρσόν, Χαντό, Ρεχά, Κλεϊτίζ και Τσάλκα. Ίδρυσαν επίσης τρία χωριά στην περιοχή Γκομαρέτη και άλλα τρία χωριά στην περιοχή Μπεσκετσέτ. Οι ρωσικές αρχές επεξεργαζόμενες μια πολιτική μόνιμης εγκατάστασης των ελληνικών αυτών πληθυσμιακών μαζών στην περιοχή, προκειμένου να τους χρησιμοποιήσουν ως τείχος απέναντι από τα οθωμανικά σύνορα, τους χορήγησαν ειδικά προνόμια, όπως πχ τίτλους ευγενείας ή και το αποκλειστικό προνόμιο των Ελλήνων μεταξύ όλων των εθνοτήτων της ρωσικής αυτοκρατορίας να υπηρετούν στην προσωπική λεγεώνα του τσάρου²¹. Κατά την ίδια περίοδο ένας σημαντικός αριθμός μεταλλουργών της ποντιακής επαρχίας Χαλδίας (2.000 οικογένειες), μετά την ατόνηση του ενδιαφέροντος του Σουλτάνου για τα μεταλλεία και τη συνακόλουθη κατάργηση των σχετικών προνομίων που τους είχαν από παλαιά χορηγηθεί, μετανάστευσε επίσης στη Γεωργία και το νότιο Καύκασο²².

Οι πολιτικές εξελίξεις που διαμορφώθηκαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην περιοχή, εξανάγκασαν και νέες ελληνικές ποντιακές πληθυσμιακές ομάδες να μετακινηθούν προς τον Καύκασο και τη νότια Ρωσία: Ο Κριμαϊκός πόλεμος του 1853-1856, η ψήφιση του σουλτανικού διατάγματος Χάττι Χουμαγιούν το 1856 που χορηγούσε κάποιας μορφής ανεξιθρησκία, γεγονός που επέτρεψε στις ποντιακές ομάδες των Κρυπτοχριστιανών να αποκαλύψουν την πραγματική τους ταυτότητα με συνέπεια να γίνουν αποδέκτες έντονων πιέσεων και διώξεων, σε συνδυασμό με τη δίωξη των μουσουλμανικών πληθυσμών του Καυκάσου από τους Ρώσους και την εγκατάστασή τους εκ μέρους των Οθωμανών στα οθμανοκρατούμενα εδάφη του Πόντου, αποτέλεσαν βασικά δεδομένα των εξελίξεων αυτών, που εξανάγκασαν για μια ακόμη φορά νέες ομάδες ελληνικών πληθυσμών να μετοικήσουν στον Καύκασο. Με εντολή του τσάρου Νικολάου Α' εγκαταστάθηκαν σε δημόσιες εκτάσεις ή στις περιοχές που εγκατέλειψαν οι Κιρκάσιοι μουσουλμάνοι. Μεταξύ 1868-1878 δημιουργήθηκαν πολλά αμιγή ελληνικά χωριά στην περιοχή του Κουμπάν της νότιας Ρωσίας, που διατήρησαν για πολλές δεκαετίες, μέχρι και σήμερα, τα ελληνικά ιδεολογικά τους στοιχεία (γλώσσα, παραδόσεις, κλπ). Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του

²⁰ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΝ Πόντιοι Έλληνες... Ό.π., σελ. 35.

²¹ Ό.π., σελ. 39.

²² ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ (1870, Ανατύπωση 1988) *Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας* Θεσσαλονίκη, σελ. 114.

1877-1878 αποτέλεσε την αιτία μιας εκτεταμένης μετανάστευσης ενός μεγάλου αριθμού Ελλήνων, που πλησιάζει τους 100.000 από τις περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας και κυρίως της Τοκάτης, Ερζερούμ, Μπαϊπούρτ, Σεβάστειας και Ερζιγκιάν, οι οποίοι ακολούθησαν και πάλι τον υποχωρούντα ρωσικό στρατό, εγκαθιστάμενοι στη συνέχεια στη νεοαποκτηθείσα από τους Ρώσους περιοχή του Καρς νότια του Καυκάσου, αλλά και στις περιοχές της Γεωργίας, Αρμενίας και στην υπόλοιπη νότια Ρωσία²³.

Η συνεχής ενίσχυση των ελληνικών χωριών αλλά και των αστικών κέντρων της περιοχής με νέους πληθυσμούς συμπατριωτών τους, που συνεπάγονταν και ενίσχυση της ελληνικής ιδεολογίας, ισχυροποίησε τη θέση των Ελλήνων στην περιοχή του Καυκάσου και της νότιας Ρωσίας, περιθωριοποιώντας τις άλλες εθνότητες που μέχρι τότε κατοικούσαν εκεί. Η ισότητα στις ευκαιρίες και στα δικαιώματα που απέκτησαν με τις υπόλοιπες εθνότητες της ρωσικής αυτοκρατορίας πολλαπλασίασαν τις δυνατότητές τους και τους βοήθησαν να κυριαρχήσουν σε διάφορους τομείς της κοινωνίας και οικονομίας. Το εμπόριο των σιτηρών πέρασε στα χέρια των Ελλήνων, ενώ η πόλη Ροστόβ επί του ποταμού Ντον έγινε το κέντρο του εμπορίου σιτηρών όλης της Ρωσίας, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξε το Ταϊγάνιο, η δεύτερη σε σημασία για το εμπόριο των σιτηρών πόλη, που ελέγχονταν από τις ελληνικές εταιρείες. Η νέα αστική ελληνική τάξη που δημιουργήθηκε στις ρωσικές πόλεις, εκτός από τη συμμετοχή στον ελληνικό εθνικό αγώνα και την κυριαρχία της στο εμπόριο, έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην τοπική αυτοδιοίκηση. Ο Γ. Σαραντηνάκης για σειρά ετών διετέλεσε πρόεδρος της τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής του Ντον και ταυτόχρονα πρόεδρος των ευγενών όλης της περιοχής, ενώ δεν πρέπει να λησμονείται και η περίπτωση του Γρ.Μαρασλή που εκλεγόταν δήμαρχος της Οδησσού για πέντε τετραετίες²⁴.

Τελευταίο μεγάλο κύμα φυγής ελληνικών πληθυσμών σημειώθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την έκρηξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου μέχρι το 1923 με τη Μικρασιατική Καταστροφή. Οι διώξεις, οι σφαγές και γενικά η συστηματική Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου από το νεοτουρκικό και στη συνέχεια το κεμαλικό καθεστώς μεταξύ των ετών 1914-1923 (που τεκμηριώθηκε με το μεγαλειώδες 14τομο έργο του Καθηγητή Κ. Φωτιάδη «Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου» Θεσ/νίκη, 2004, εκδόσεις Ηρόδοτος), δημιούργησαν προϋποθέσεις μαζικής εξόδου των Ελλήνων προς τις περιοχές της νότιας Ρωσίας. Στις αρχές του 1918, οι υποχωρούντες από την Τραπεζούντα Μπολσεβίκοι, την οποία είχαν καταλάβει τα ρωσικά στρατεύματα από το 1916, ακολουθήθηκαν από ένα τελευταίο μεγάλο κύμα εξόδου 85.000 περίπου Ελλήνων της περιοχής. Παράλληλα οι Μπολσεβίκοι παραχωρώντας στους Τούρκους την περιοχή του Καρς και Αρνταχάν του Καυκάσου, δημιούργησαν νέο οξύ προσφυγικό πρόβλημα με την ομαδική έξοδο των Ελλήνων των περιοχών αυτών βορειότερα, προς τα ενδότερα του Καυκάσου και τη νότια Ρωσία²⁵.

²³ BRYER A. (1983) *The Cryptochristians of the Pontos* στο Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, τ.4, Αθήνα, σελ. 26-27 και 42-44.

-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Π. (1866) *Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά* Αθήνα, σελ.28.

-ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ (1927) *Ο Πόντος ανά τους αιώνες* Δράμα, σελ. 232.

²⁴ ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ Κ. (1992) *Οι Έλληνες της Ρωσίας το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα* στο «Βαλκανικά Σύμμεικτα», Θεσσαλονίκη, τεύχος 4^ο, σελ 112-133.

-ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΕΛΕΥΘ. (1953) *Ο ελληνισμός της Ρωσίας* Αθήνα, σελ. 145-149.

²⁵ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ ΑΠ (1983) *Ρωσο-ποντιακά* στο «Αρχαίον Πόντου» Αθήνα, τόμος 39, σελ.153.

-ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (2001) *Πόντιοι Έλληνες...*, ό.π., σελ. 44-45.

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Ρωσία δέχθηκε μεγάλο αριθμό ελληνικών πληθυσμών, που εγκαταστάθηκαν κυρίως στις νότιες ακτές της στον Εύξεινο Πόντο και στην περιοχή του Καυκάσου, από την αρχαιότητα ακόμη. Κατά την οθωμανική περίοδο υπήρξαν εκτεταμένες μετοικεσίες ελληνικών πληθυσμών που προέρχονταν κυρίως από την περιοχή του Πόντου και ήταν αποτέλεσμα οικονομικών και κυρίως πολιτικών συνθηκών.

Περισσότερα από 30 ελληνικά Προξενεία και Υποπροξενεία ιδρύθηκαν στην περιοχή μεταξύ των ετών 1890-1912 για να στηρίζουν τον ελληνισμό αυτό. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ελληνικών αυτών Προξενείων και των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας, ο συνολικός πληθυσμός των Ελλήνων της Ρωσίας το 1918 ξεπερνούσε τις 700.000, ενώ μόνο το 1917 στα σχολεία που ιδρύθηκαν και συντηρούνταν από τις ελληνικές κοινότητες φοιτούσαν 50.000 περίπου μαθητές και μαθήτριες. Οι διάφοροι ιδεολογικοί μηχανισμοί των Ελλήνων της Ρωσίας (εκπαιδευτικά ιδρύματα, κοινότητες, φιλεκπαιδευτικοί και φιλανθρωπικοί φορείς, κλπ) βοήθησαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη και διατήρηση των ελληνικών ιδεολογικών στοιχείων καθώς και στον προσανατολισμό στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης κι όχι της Μόσχας²⁶. Βεβαίως όπως φάνηκε κατά τις επόμενες σοβιετικές δεκαετίες και κυρίως κατά τη σταλινική περίοδο, ο ελληνισμός της περιοχής πλήρωσε ακριβώς αυτή την επιμονή του στις εθνικές του ιδιαιτερότητες με συνεχείς διώξεις και εξορίες προς τις στέπες της κεντρικής Ασίας.

Πρόκειται για ένα ακμαίο και ρωμαλέο ελληνισμό, που αγνοήθηκε από την επίσημη ελληνική πολιτεία και κοινωνία για πολλές δεκαετίες, μέχρι την κατάρρευση της πρώην σοβιετικής Ένωσης, οπότε οι απόγονοι των Ελλήνων αυτών που συνοπτικά παρουσιάζουμε με τη μελέτη μας αυτή, εμφανίστηκαν στις παρυφές των ελληνικών μεγαλουπόλεων ερχόμενοι, για μια ακόμη φορά, ως πρόσφυγες - ελπίζοντας τώρα ότι αυτή θα είναι η τελευταία - στην Ελλάδα, τη μητέρα πατρίδα τους, τη χώρα με την οποία τους συνδέουν πανάρχαιοι και πανίσχυροι πολιτιστικοί δεσμοί.

Για μια ακόμη φορά όμως η Ελλάδα δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων. Χωρίς μια αξιόπιστη και αποτελεσματική πολιτική υποδοχής, ένταξης και αφομοίωσης αυτού του νέου ελληνικού δυναμικού, σημαντικό μέρος του οποίου είχε υψηλό επίπεδο μόρφωσης και κατάρτισης, έγινε αιτία να χαθεί μια ακόμη ευκαιρία, ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν εκρηκτικά κοινωνικά προβλήματα.

Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι απαιτείται η συγκρότηση μιας εθνικής στρατηγικής για τον ελληνισμό, ενός **εθνικού σχεδίου** που θα έχει ως κεντρικό στόχο τη συσπείρωση όλων των Ελλήνων κάτω από τους εθνικούς στόχους, με βασικά εργαλεία την εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Αυτό, ιδιαίτερα στις σημερινές συνθήκες, έχει τεράστια αξία, με δεδομένο ότι και σήμερα υπάρχουν σημαντικές πληθυσμιακές ελληνικές ομάδες στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, που ουσιαστικά βρίσκονται μετέωρες. Η αναγκαιότητα στην οποία αναφερόμαστε γίνεται επιτακτική αν συνυπολογιστεί ότι οι περιοχές του Καυκάσου και της κεντρικής Ασίας –στις οποίες ζουν μερικές εκατοντάδες χιλιάδων Ελλήνων - όπου βρίσκονται τεράστια ενεργειακά αποθέματα πρώτων υλών, συγκεντρώνουν ήδη το τεράστιο ενδιαφέρον των ισχυρότερων παγκόσμιων παικτών, που αρχίζουν να παίρνουν θέσεις στη περιοχή. Η Ελλάδα, αξιοποιώντας το πλεονέκτημα της παρουσίας Ελλήνων εκεί, μπορεί να έχει σημαντικό προβάδισμα έναντι άλλων.-

²⁶ Αρχείο ΥΠΕΞ, Κ.Υ., 1919 Α/5/VI, 25 «Περίθαλψις των εκ Ρωσίας Ελλήνων και παλιννόστησις αυτών εις Ελλάδα και Πόντον», αρ. πρωτ. 437, Ροστόβ, 28-1-1919. ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ. *Οι Έλληνες της Ρωσίας...* ό.π., σελ. 118.

